

Univerzitet u Tuzli
 Filozofski fakultet
 Odsjek za historiju

Zimski semestar akademske 2014./2015. god.

Izborni predmet: „Tragovima naših komšija: Jevreji u Bosni i Hercegovini i holokaust“¹

Predavanje na temu

„Holokaust u Bosni i Hercegovini: sjećanje i multikulturalizam“²

Gost predavač³: dr. phil. Željko Dragić, Njemačka

Tuzla, 06.11.2014. godine

Boris Kožemjakin, predsjednik Jevrejske opštine u Sarajevu

Boris Kožemjakin je rođen 1. aprila 1948. godine u Sarajevu. 2008. godine imenovan je za direktora jevrejskog kulturnog udruženja „La Benevolencija“ u Sarajevu. Na tom položaju je i danas. On još volontira u Jevrejskoj Zajednici BiH. Pored njegovih aktivnosti u jevrejskom kulturnom društvu „La Benevolencija“, on je aktivan i u Međureligijskom društvu BiH.

O svojim iskustvima koje je imao tokom svog rada kaže sljedeće:

„Niti kao dijete niti kao odrasla osoba nikada nisam imao nikakvih problema sa islamskom zajednicom, katoličkom crkvom ili sa srpskom pravoslavnom crkvom u Sarajevu. Do 1995. godine jednu trećinu stanovništva u Sarajevu činili su pripadnici pravoslavne vjere. Do izbijanja Drugog svjetskog rata, u Sarajevu je živjelo oko 12.000 Jevreja. Od tog broja, oko 9.000 njih je ubijeno u logorima. Tokom

¹ Ovaj izborni predmet finansiran u okviru EU-projekta „After the traces of our neighbors: Jews in Bosnia and Herzegovina and the Holocaust“.

² Sva prava na sadržaj teksta pripadaju isključivo autoru istog.

³ Gost predavač je ujedno i autor teksta.

Drugog svjetskog rata, Jevreji su proganjani od strane ustaša i saradnika Nijemaca, a potom su odvođeni u koncentracione logore. Srbi nisu smatrali dobronamjernim ustaše i Nijemce, i iz tog razloga je veliki broj Srba završio u logoru u Jasenovcu. U istoriji Jevrejske Zajednice bilo je nekoliko brakova između osoba koje su jevrejske, muslimanske, rimokatoličke i srpske pravoslavne vjere. To je znak da ljudi nemaju predrasude, da se druže međusobno i dogovaraju. Danas je jevrejska opština u Sarajevu veoma mala. Mnogi Jevreji su, bježeći od užasnog rata, svoju sreću našli u Beogradu, Izraelu i ostatku Evrope."

Razgovor je održan u Sarajevu 30. aprila 2009. godine

Marina Rajner, predsjednica Jevrejske zajednice u Tuzli

Marina Rajner je rođena 1953. godine u Sarajevu. Njena majka je rođena u Rusiji i bila je ruske pravoslavne vjere, a otac joj je Jevrej iz Sarajeva. U svoj djetinjstvu je miješala jevrejske i pravoslavne običaje. Radila je kao sekretarica u hotelu.

Na pitanje kakav je bio odnos između Jevrejske Zajednice u Tuzli i srpske pravoslavne crkve, odgovorila je da su te dvije zajednice imale sasvim malo međusobnih odnosa. „Srpska pravoslavna crkva se nije uvijek odazivala na naše pozive. Tuzla je bila posebno mjesto u kojem niko nije mrzio predstavnike drugih vjera, ali takođe nisu ni razumjeli jedni druge. Sramna je činjenica bila da su jevrejske zajednice u BiH postojale samo kada je u državu došao neko sa strane, tada se ona pokušala predstaviti kao multikulturalna. Međutim, čim su ti strani predstavnici odlazili iz zemlje, jevrejske zajednice bi se automatski „pomele pod sto“..“

Razgovor je održan u Tuzli 27. aprila 2009. godine

Jakob Montiljo, predsjednik Jevrejske zajednice u Zenici

Predsjednik Jevrejske Zajednice u Zenici, Jakob Montiljo, rođen je u Srbiji. Njegov otac je bio Jevrej iz Novog Pazara, a majka mu je bila Jevrejka iz Subotice. On je došao u Zenicu kako bi studirao, a kasnije je i radio u lokalnoj teškoj industriji.

Maštao je o vremenu kada je Tito vladao, jer su tada, po njegovim riječima, svi mogli postati nešto, a i on sam je bio vrijedan i željan znanja. Danas u Bosni preovlađuju nepotizam i korupcija. On danas ima 70 godina, oženjen je Hrvaticom i živi u gradu u kojem 90% stanovništva čine muslimani. Život nije lak, ali ističe da je to njegov jedini dom. Gospodin Montiljo kaže da je bio vrlo aktivan u Jevrejskoj Zajednici, i pored toga što je zajednica veoma mala i čini je svega nekoliko članova. Prostorije zajednice su preuređene, a ponosan je na činjenicu da u centru grada još uvijek postoji stara sefardska sinagoga.

Odnos sa srpskom pravoslavnom crkvom za njegovu porodicu i njega samog nije igrao nikakvu ulogu. Naime, njegova supruga je Hrvatica i katoličke je vjeroispovjesti. On je svakako voljeo svoju ženu, ali nije mogao poreći da je rimokatolička crkva, pod njemačkim liderstvom, u Hrvatskoj bila uključena u mnogobrojna ubistva Jevreja. Srpska pravoslavna crkva nikada nije bila okrutna u tom smislu. Ona nikada u svojoj dugoj istoriji nije propagirala antisemitizam. U mnogobrojnim medijima se moglo primijetiti da su devedesetih godina vjerske zajednice povratile svoju moć i uticaj u državi. To ne važi samo za Bosnu i Hercegovinu, već i sve zemlje bivše Jugoslavije. Između ostalog, srpska pravoslavna crkva i Jevrejska Zajednica su vrlo često održavali zajedničke službe za sve žrtve Drugog svjetskog rata.

Razgovor je održan u Jevrejskoj Zajednici u Zenici 30. aprila 2009. godine

Jože Atijas, glavni rabin u Republici Srpskoj (1995-2009)

Jože Atijas je porijeklom iz sefardske porodice. Korijeni njegove porodice potiču iz španskog sela Toledo. Njegova namjera je bila da što više nauči o životu Jevreja. To mu je omogućilo da otputuje u Izrael gdje je diplomirao u školi Ješiv. Ranih sedamdesetih godina Jože se vratio iz Izraela, iako je imao sve uslove da postane izraelski državljanin. On je bio toliko vezan za Jugoslaviju da uopšte nije ni razmatrao opciju ostanka u Izraelu.

1991. godine, kad je u Bosni izbio građanski rat, rabin pokušava da ujedini ljude oko sebe tako što ih poziva na mir i zajedništvo. Njegov rodni grad Doboje je teško oštećen u ratu, a mnogi stanovnici su protjerani ili čak ubijeni zbog svoje vjere i nacionalnosti. Njegova vizija je bila da obnovi sinagogu u Doboju koja je takođe bila oštećena u tom nemilom ratu. On je na kraju i uspio u tome uz pomoć svojih prijatelja iz Bosne i Amerike. Rabin je imao stav da su svi ljudi jednaki bez obzira na njihovo porijeklo ili religiju, jer nas sve isto sunce grije. Nakon rata je imao i cilj da obnovi porušeno staro jevrejsko groblje, kao i da uspostavi bliske kontakte sa drugim religijama u Bosni i Hercegovini. Da je uspio u toj svojoj namjeri govori podatak da su na njegovoj sahrani 16. oktobra 2009. godine bili prisutni predstavnici svih vjerskih zajednica koji su mu tom prilikom odali počast. Dakle, to jasno pokazuje da je sav njegov mukotrpan rad urodio plodom. Sahranjen je na jevrejskom groblju u Doboju.

Kad su ga pitali za njegovo mišljenje o odnosu srpske pravoslavne crkve i jevrejske zajednice, rabin je rekao: „Titov sistem nije funkcionisao jer je došlo do nepremostive nacionalne razlike. Ljudi su se podijelili na Srbe, muslimane i Hrvate, ali su se pritom, sasvim očekivano, izdvojile i manjine. To je bila najgora stvar koja se mogla dogoditi. Odnos srpske pravoslavne crkve prema judaizmu u 20. vijeku može se posmatrati sa dvije različite tačke. Zašto? Pa, bilo je raznih negativnih aspekata, ali i poštovanja prema jevrejskim manjinama u kulturnom i društvenom pogledu. Uopšteno gledano, ovaj odnos mogu ocjeniti kao pozitivan. Nesporna je činjenica da je jevrejski narod doživio istu sudbinu kao i Srbi i romi za vrijeme progona od strane ustaša i Nijemaca. Ta tužna sudbina je natjerala ove narode da se zbliže.“

Razgovor je održan u Jevrejskoj Zajednici u Doboju 3. marta 2009. godine

Govor gradonačelnika Doboja na sahrani Jožea Atijasa 16. oktobra 2009. godine pokazuje poštovanje, čast, ali i tugu koju je izazvala njegova smrt među Dobojljima: „Naš dragi i voljeni Jože Atijas je i dalje dio ovog grada, dio života svakoga od nas. Tek kada jedna osoba ode od nas, procjetaju njegovi postupci i tragovi koje je ona ostavila. Iz tog razloga je veoma teško izgovoriti bilo kakvu riječ na ovaj tužni dan. On je bio jedan od rijetkih koji je poznao svaku ulicu u Doboju, svaki ugao, svako lice, svaku radost i tugu. Ne postoji osoba koja u tolikoj mjeri pripada gradu Doboju kao Jože Atijas. Zahvaljujući njegovim naporima, oživjela su dobojska naselja kao što su Čaršija, Čaire, Usora, Kupaonice i druga. On je bio pravi Dobojlja. Istovremeno je boravio u mnogim zemljama, tako da je govorio nekoliko svjetskih jezika. Ipak, Doboje je uvijek nosio u srcu. Nije se libio da sa svojim sugrađanima dijeli iskrenu tugu, ali i da u trenucima radosti zaszvira svoju harmoniku. On je, takođe, bio jedna od najvažnijih ličnosti na prostoru Republike Srpske. Jože Atijas je širio duh tolerancije i poštovanja među svim ljudima i zajednicama. Takođe, on je učestvovao u otvaranju mnogobrojnih džamija i crkava, ali je posebnu ulogu imao u obnavljanju uništene dobojske sinagoge. Na taj način je pomogao da se obnovi jedna od najljepših građevina u Doboju. Iako je nakon Drugog svjetskog rata ostalo vrlo malo Jevreja, on se mnogo zalagao na očuvanju jevrejske kulture i tradicije. Istovremeno je bio rabin i predsjednik Jevrejske zajednice. Teško je sagledati svo dobro koje nam je donio naš Jože Atijas. Ovom prilikom članovima porodice i svim prijateljima izjavljujemo naše najdublje saučešće i još jednom hvala na svemu našem cijenjenom i dragom Jožeu Atijasu. Njegovi prijatelji, građani Doboja.“ Tekst je dobijen od Blanke Levi iz Šibenika, sestre pokojnog rabina 20. Oktobra 2009.

Istorija Jevreja u Bijeljini⁴

U ovom tekstu je, između ostalog, dat detaljan popis Jevreja u Bijeljini. Ovdje je, takođe, prikazano kakav su život u Jugoslaviji, ali i Bijeljini, vodili Jevreji prije Drugog svjetskog rata. Još za vrijeme turske okupacije 1864. godine u Bijeljini su registrovane 93 muške osobe jevrejskog porijekla. S obzirom da su se tada računale samo muške osobe, procjenjuje se da je ukupan broj Jevreja iznosio oko 200. Predstavnicima Sefarda su porodice Danon, Alarac, Papo i Alkalaj. Oni su u Bijeljini došli iz Sarajeva, Skoplja i Soluna gdje su se naselili u 16. vijeku nakon protjerivanja iz Španije. Jevreji su se uglavnom bavili trgovinom, a u Bijeljini su našli idealnu klimu za uzgajanje i izvoz povrća, voća, žitarica, ali i stoke. Prve poznate bijeljinske trgovačke porodice bile su Papo i Šalom. Oni su posjedovali veliki kapital, a u gradskoj kući su branili interese naroda. Sefardi su se bili u potpunosti naselili u blizini današnje OŠ "Sveti Sava". Oni su u samom gradu imali svoj mali hram sa dva rabina. U blizini hrama je postojala mala biblioteka u kojoj je bila isključivo literatura koja je pripovjedala njihovu religiju, a takođe su imali osnovnu školu sa jedanaest učenika.

Nova faza bijeljinskij Jevreja počela je sa okupacijom od strane Habsburške monarhije 1878. godine. Jevrejska zajednica je tada snažno rasla dolaskom Jevreja Aškenaza uglavnom iz Njemačke i okolnih zemalja. Među poznatijim Aškenazima bili su Gabor Grinfeld, Arpad Vajl i Vilim Švicer. Svi oni su bili trgovci. Odnos između jevrejskih predstavnika u početku je bio zategnut, ali je izgradnja velike zajedničke sinagoge 1900. godine doprinijela pomirenju između dvije grupe. Sinagoga se nalazila u

⁴ Preuzeto iz doktorske disertacije dr Željka Dragića „Odnos srpske pravoslavne crkve prema Jevrejima u 20. vijeku“, Bečki fakultet, Beč, mart 2012. godine

blizini današnjeg hotela "Drina". Imala je dvije kule, ispred nje je bio veliki uređeni vrt i bilo je lijepo asfaltirano. Kada su Nijemci 1941. godine okupirali Bijeljину, sinagoga je opljačkana. Nakon toga je komunistička vlada naredila njeno rušenje. Tada je Bijeljina ostala bez sinagoge. Broj Jevreja u Bijeljini prije Drugog svjetskog rata iznosio je oko 350. 90% njih je prevezeno u logore Aušvic, Jasenovac i Buhenvald. Preživjeli Jevreji su emigrirali u inostranstvo. Od ponovnog dolaska u Bijeljину, oni su uglavnom živjeli u Šabić sokaku. Aškenazi su najvećim dijelom živjeli u tri ulice: Vuka Karadžića, Kneza Miloša i Knjeginje Milice, a nekoliko porodica je živjelo u ulici Svetog Save. U jednoj od glavnih ulica u gradu, današnja Karađorđeva, nalazili su se prestižni stambeni i poslovni objekti u kojima su radili i živjeli Jevreji. Poznati i imućni trgovac Arpad Vajl je početkom 19. vijeka sagradio kuću preko puta gradske vijećnice. Ona da nas i pripada gradskoj vijećnici, a prije nekoliko godina je renovirana.

Skladan život bijeljinskih Jevreja uništen je tokom Drugog svjetskog rata dolaskom Nijemaca i ustaša. Kao što je već spomenuto, oko 320 jevreja iz bijeljinskog okruga je umrlo u koncentracionim logorima. U to vrijeme je bilo veoma malo medicinskih radnika, a kao posebno dobar i predan doktor izdvojio se Jevrej Jakov Kohut. Rođen je 1836. godine u Beču, a nakon što je završio studije medicine, pridružio se turskoj vojnoj službi i 1865. godine došao je u Bijeljину. Tu je ostao sve do svoje smrti 1905. godine. Jedno vrijeme je bio jedini doktor u Bijeljini, ali je svakako bio pouzdan i human čovjek. Svi Semberci su ga veoma poštovali, a među srpskim seljacima je bio toliko uvažen da je njegovo ime postalo oličenje za doktora. Srbi su svakog sljedećeg doktora nazivali "novim Kohutom".

Jevreji su, kao mala etnička grupa, imali svoja udruženja u Bijeljini. Međutim, oni se nisu izdvajali iz svoje okoline i aktivno su učestvovali u društvenom životu grada. Iako su činili 5% od ukupnog stanovništva Bijeljine, oni su imali veliki doprinos u kulturnom životu Bijeljine. Oni su otvorili biblioteku, a trgovac Moško M. Papo je bio aktivan u biblioteci (današnja "Filip Višnjić") i bio je veliki donator knjiga. Judita Hajon i Mihael Levi su konstantno radili u teatru gdje su bili zaduženi za scene, a Geza Grinfeld je bio uvaženi član hora "Srbadija". Sve u svemu, Jevreji su bili veoma poštovani u Bijeljini i, što je najbitnije, Bijeljinci ih nisu gledali kao strance, već su ih prihvatili kao svoje iskrene prijatelje.

Biografija predavača:

Željko Dragić, rođen 1977. godine u Hanoveru, studirao je od 2000. do 2007. godine istoriju i političke nauke na Lajbnic univerzitetu u Hanoveru. Promovisan je 2012. godine u Beču u doktora fil. odbranom disertacije na temu „Odnosi srpske pravoslavne crkve i Jevreja u 20. vijeku“. Od 1997. godine je predsjedavajući udruženja „Pomoć za mladi život“ iz Langenhagena (Hanover). Sa udruženjem je posljednjih 18 godina organizovao razne humanitarne, kulturne i međukulturne projekte na području bivše Jugoslavije, sa težištem u Bosni i Hercegovini. Nekoliko godina je bio u upravi udruženja „Mladi Jevreji Hanover“, zatim u AWO-u, kao i drugim kreativnim udruženjima. Za evangelističku crkvu u Hanoveru držao je brojna predavanja o međukulturnom životu u Donjoj Saksoniji, Izraelu i na Balkanu. Sa uspjehom već nekoliko godina radi zajedno sa svim monoteističkim religijama u Donjoj Saksoniji, Beču, Srbiji i Bosni i Hercegovini. Takođe je radio i kao glavni urednik KOSMO onlajn u Beču.

